

Н.С. Петлевич

ПЕРСОНАЛІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВА

Персоналістична цивілізація – це цивілізація структури й дух якої спрямовані на те, щоб кожен з індивідів, що її складають, міг реалізувати себе як особистість... щоб забезпечити кожній людині можливість розвивати максимум ініціативи, відповідальності, духовного життя*

Як і в кожній епосі, в наш час переосмислюється людина, її внутрішній світ та визначаючі його складові, її участь у зовнішньому світі – місце і роль в суспільстві, державі та праві. Однією з найбільш яскравих філософських течій ХХ і ХХІ ст., що ставить в центр свого пізнання людину як найвищу цінність є персоналізм. Виникаючи близько століття назад та розвиваючись в час, в якому панують дві моделі суспільного життя: колективізм та індивідуалізм, – персоналістична думка звертається до категорії особистості, що передбачає необхідність розвитку водночас і неповторної творчої індивідуальності особи, і єдності та взаємодії у відносинах з іншими людьми. У персоналізмі, що ґрунтується на переконанні про велич людського духу, особистість постає як вільна, творча, духовна сутність, своєрідна «вершина» людини, її першопочаток і мета. «Саме усвідомлення особистості в людині говорить про її вищу природу та вище покликання. Якщо б людина не була особистістю... то була б як усі речі світу...» – зазначає видатний російський філософ М. Бердяєв [1, с. 438]. Персоналізм будує концепцію універсального гуманістичного розвитку людини, яка незмінно перебуває у взаємозв'язку з іншими людьми.

Персоналістичні ідеї зустрічаємо і в розвитку права другої половини ХХ ст. Формується і закріплюється в нормативних актах уявлення про людину як найвищу соціальну цінність, укріплюється і розширюється природно-правове розуміння особи, система прав та свобод людини. Взаємозумовлені категорії «право» і «людина», «право» і «особистість» взаємодіючи створюють нові реалії. Особистість є суб'єктом права і як творець, і як учасник, і як реалізатор, досягаючи правові принципи, вона розвиває право, а право розвиває особистість. У філософсько-правовій вітчизняній літературі піднімається антропологічна проблематика, але питання персоналістичних

характеристик права досить нове і потребує ще свого дослідження.

Персоналізм не пропонує нового визначення права, ця філософська течія розуміє право як процес і концентрує свою увагу на учасниках цього процесу, розкриваючи становлення особистості у взаємодії з іншими особистостями [9, с.4], і в свою чергу вимагає від права визнання людини як особистості. Проте розглядаючи персоналістичне розуміння особистості, пізнаючи «зсередини» її буття, можна сформулювати персоналістичні характеристики права, що і запропоновано в даному дослідженні.

Право потребує розвиненої особистості, що передбачає високий рівень правової культури, здатність творчо розвивати ідею права, відповідально будувати правовідносини. Особистість постає ідеальним «образом» людини для права [4, с.247], а право в свою чергу закріплює передумови розвитку особистості, гарантує його. Таким чином, право і особистість взаємодіють; остання є центром персоналізму, тому персоналістичне дослідження права здійснюється, виходячи саме з цього центру.

Отже, аналізуючи персоналізм можна сформулювати наступні принципи персоналістичного права: особистість є найвищою цінністю.

Особистість як найвища цінність

Персоналізм розуміє особистість як духовно багату, автономну сутність, яка перебуває в процесі росту, самостворення, і нерозривно пов'язана з іншими та потребує їх.

«Будь-яка людська особистість, особистість навіть найостаннішої людини, що несе в собі образ вищого буття, не може бути засобом ні для чого, вона несе в собі екзистенційний центр і має право не тільки на життя.. але й на універсальний зміст життя» [1, с.428]. Персоналізм виходить з

* Муньє Э. Манифест персоналізма/ Пер. с фр. М.: Республика. 1999. – С.300-301.

визнання особистості кожного від народження і піднімає проблему необхідності створення у суспільстві таких умов, які б сприяли розвитку людини. Він передбачає захищеність особи від зловживань влади, безправ'я, а це вимагає закріплення правового статусу і дієвості правового захисту особистості. Особистість не може перетворитися на об'єкт управління чи регулювання, вона є цінністю і метою управління, яке має здійснюватись в інтересах її розвитку. Право виступає інституційним гарантом особистості, неможливості її перетворення на засіб ні для чого: ні для іншої особистості, ні для суспільства, ні для держави, ні для права.

Особистість – духовна висота людини, її здатність творити, діяти, нести відповідальність, відкривати цінності, що перевершують її, і підніматись до них, перевершуючи себе. Але найбільшою перешкодою стає механізація життя в суспільстві і в людини зникає навіть намір особистісного розвитку, вона поступово перетворюється на детермінований об'єкт – процес, що вкрай засуджують персоналісти. Адже механізація зумовлює безособові відносини, споживацький стандарт – накопичення, а не ріст; особистість же є досвідом саме росту. В його процесі її ведуть ідеї, цінності, а не механізми, тому даний принцип передбачає пріоритетність особистості щодо держави або інших соціальних утворень, але не заперечує їх, бо в них людина знаходить своє втілення і, можна сказати, потребує їх. Пріоритетність розуміється в контексті понять «мета» й «засіб», а метою в персоналізмі завжди виступає особистість, яка вільно вибирає засоби і надає їм дійсності власним актом визнання. С. Максимов називає цю здатність визнання «визначальним моментом правосвідомості» саме тою якістю людини, тою її правовою здатністю, що взагалі робить право можливим [4, с. 239; 2]. Для персоналізму це природна, первісна дія особистості, без якої та немислима, бо людина є ніби незавершеною, вона завжди рух – персоналізація, вихід на зустріч іншим та взаємодія з ними, що неможливе без визнання. «Істинна свідомість – це така свідомість, яка визнає інші свідомості» [3, с.40], – саме так формулює «філософію визнання» французький персоналіст Ж. Лакруа.

Становлення особистості – постійне трансцендентування. Вона «... ні в якому випадку не готова даність, вона – завдання, ідеал людини...» [1, с.440] Це безперервне завоювання, і самостворення [3, с.134], джерело якого в «бутті, що її перевершує» [1, с.441], духовній реальності, і тільки піднімаючись людина відкриває динаміч-

ну повноту сенсу свого життя. Тому даний принцип звертає увагу на забезпечення усіх прав і свобод людини, але особливо права на розвиток, яке є актуальним для людини впродовж всього її життя. Розвиток можливий у плюралістичному суспільстві, і філософія персоналізму передбачає плюралізм як повагу до різних істинно особистісних проявів, різносторонньої, творчої багатості культури суспільства, що є втіленням колективного трансцендентування.

З точки зору персоналізму особистість існує у трьох сферах: духу, людей і матерії. Вона починається з і потребує повернення до сфери вищої, духовної реальності, «особистості нема, коли нема буття, що перевершує її, якщо нема того вищого світу, до якого вона має підійматися» [1, с. 456]. Особистості й нема тоді, коли нема світу людей, спільноти, в якому вона живе взаємодіючи з іншими. «Я» складає єдине ціле з іншими, а інший – з «Я» [3, с.13], адже особистість – не зосереджена на собі, егоцентрична індивідуальність, вона здобуває себе, віддаючи себе іншим. Особистість – це «вихід з себе до іншого та інших, вона не має повітря і задихається, залишаючись замкнутою в собі» [1, с. 461]. І накінець особистості нема без її проявів в об'єктивному світі, без одухотворення матерії, в якій народилася, бо підійматися, «перевершувати себе вона може, тільки опираючись на матерію» [5, с.59]. Така тривимірність є цілісністю її реальності, цілісністю, що включає в себе рух ввись, в якому відкривається покликання людини, рух на зустріч іншим – співпережиття, та рух вниз – втілення.

Особистість діє у згаданих вище трьох вимірах і як суб'єкт права, що характеризується високою правосвідомістю.

Втілення, дія у світі феноменів передбачає свободу і водночас вимагає від людини законності. І звичайно не тільки формальної – дотримання діючих норм, а й сутнісної – як потреба власної правосвідомості, як розуміння права, знання норм, і утвердження її (законності) як складової правопорядку. Таким чином законність стає вільним вибором людини і можлива лише у просторі свободи. Це той правовий принцип, що уможливорює гармонію у світі феноменів, але тільки як наслідок справедливості – категорії світу духу, ноуменального.

Співжиття з іншими передбачає солідарність, тобто взаємодію з людьми, засновану на визнанні та повазі їх прав та свобод, усвідомленому єднанні в побудові суспільства. Це також спільна відповідальність за персоналізацію безособової спільноти, в якій панують байдужість, конфор-

мізм, формалізм, в особистісне «Ми», що є результатом здійснення і співпраці окремих особистостей. Тільки в спільноті «Я» досягає самозавершення [с.71, 5].

Сфера духу, світ ноуменів розкривається в міру того як особистість осягає істинність. Остання є характеристикою якості висхідного руху, внутрішньої зміни при все більшому усвідомленні і доповідненні вищих цінностей, зокрема ідеї права.

Таким чином, цілісне буття особистості як автономного суб'єкта права формується, проявляється через законність, солідарність та істинність. Істинне право – справедливість, солідарне – рівність, а законне – свобода дії.

Свобода

«Вільна людина – це та людина, до якої звертається з закликом світ і яка відповідає на цей поклик; це відповідальна людина» [5, с.504]. Тому розкриття змісту даного принципу можливе лише за допомогою взаємопов'язаних категорій «відповідальність» та «дія». Персоналізм їх не відділяє.

Свобода – те, чим дихає особистість, те повітря, в якому вона зростає. Людина потребує свободи і саме вона її творить. Це не річ, яку можна передати, подарувати, чи статус, який можна закріпити, її потрібно віднайти в собі і жити нею. Тобто свобода постає складовою внутрішньої реальності людини, вона відкривається, коли особистість живе за своїм покликанням, у згоді із самою собою, але собою кращою. «Свобода особистості в тому, щоб самій здобувати своє призначення і вільно знаходити засоби для його втілення» [5, с.310]. Таким чином, вона передбачає можливість вибору певної дії, наявність у свідомості людини критеріїв, що уможливають цей вибір, а також готовності і волі нести відповідальність за свій вибір – а все це характеризує автономію особистості.

«Я не є вільним, коли спонтанно здійснюю себе, я стаю вільним, якщо скеровую цю спонтанність в сторону звільнення... в сторону персоналізації світу і самого себе» [5, с. 502]. Тобто це також не свобода ухилення від будь-якої дії, зв'язку, наслідку, а свобода «залучення в дію», це не всюдозволеність, а життя згідно зі своїми принципами, переконаннями та вищими цінностями, це активність духу в людині. Свобода є творенням себе і світу навколо, але творенням не спонтанним, а персоналістичним.

Свобода є свободою конкретної людини, тому вона не абстрактна і не абсолютна, в значенні звільнення від всього, вона перебуває в діалозі з

буттям самої людини, буттям інших людей, навколишнім середовищем взагалі, його закономірностями, та буттям вищих цінностей, до яких вона належить.

Можна сказати, що свобода як філософська категорія можлива лише у духовно зрілої особистості, а до того довге навчання, вправління крок за кроком здатності нести відповідальність за себе й за інших. Вона – результат розвитку людини, її боротьби з інерцією світу за себе, і свідчення, що завжди є можливість творчості. Через такі філософські характеристики перед нами постає персоналістичне розуміння свободи.

Але щоб уможливити її дійсність потрібно закріпити окремі правові свободи та розробити механізми їх реалізації. Дух не може бути лише ідеєю чи внутрішнім прозрінням, він вимагає від особистості залучення. «Перш ніж проголошувати свободу в конституціях ... потрібно забезпечити всезагальні – біологічні, економічні, соціальні, політичні, – умови свободи, які дозволили б звичайним людям брати участь у здійсненні вищого покликання людства» [5, с. 501]. Окремі свободи – можливості, що надаються духу свободи, без яких він не знайде свого втілення. Таким чином право покликане забезпечити такий правопорядок, такий правовий простір, який формально закріплюючи свободу загалом і окремі свободи, створює передумови росту особистостей та суспільства. Тобто свобода сама по собі не мета, а засіб становлення автономного суб'єкта права, тому вона так важлива.

Автономія правового суб'єкта зароджується у його свідомості, в процесі осягнення людиною себе через власні вільні прояви у правовідносинах, і має наслідком формування певних здібностей, що в сукупності характеризують суб'єкта як здатного бути «господарем самому собі». Таким чином, долучаючись до створення правопорядку, що уможливають закріплені свободи, особистість здійснює самостановлення, і зокрема правове. «Правапорядок неможливий без правової свідомості, а правосвідомість вимагає духовної автономії. І навпаки: саме духовна автономія зумовлює здорову правосвідомість і тільки така правосвідомість здатна винести тягар зовнішньої свободи» [2].

Автономія правової особистості передбачає наявність суб'єктивних прав і обов'язків (правоздатності) як конкретних можливостей до дії; правосвідомість як здатність усвідомлювати свої дії, давати їм правову оцінку, виходячи з критеріїв права; дієздатність як вміння відповідально здійснювати права та нести обов'язки. Лише таким цілісним творцем права вона будує належ-

ний правопорядок, цілісність в якому в свою чергу забезпечує законність, солідарність та істинність. Законність регулює простір втілення, щоб свобода для всіх не заперечила свободу когось конкретного.

Особистість у своєму втіленні потребує законності, критерієм для якої є право як справедливості. Свобода, будучи внутрішньою категорією, – це автономія людини, що проявляється у формі законних дій за умови існування істинного права, а не безправ'я. Бо коли панує безправ'я, дія відповідно до правової норми, що не відображає ідею права, призводить до антигуманних дій, які по своїй формі є законними, але не є такими по суті, бо бракує справедливості. Тому право у світі матерії – законність як втілення справедливості.

Законність означає належність певної поведінки відповідно до правових норм, тобто формує необхідність діяння (дії або бездії) для людини. Але особистість звільняється від необхідності і відкриває свободу діяння через осягнення у своїй правосвідомості його належності. Тому в ідеалі персоналістичне право у світі матерії – це свобода, свобода, що підтримується законністю.

Рівність

«Якісно різні, нерівні особи не тільки в глибинному сенсі рівні перед Богом, але й рівні перед суспільством, яке не має права розрізняти людей на основі привілеїв...» [1, с.428]. Соціальна рівність передбачає поряд з цим і виявлення нерівності людей в значенні якісної різноманітності, нерівності не за їх статусом, а по їхній суті [див. там же]. Рівність і неспіврозмірність також невіддільні у персоналістичній думці.

З одного боку персоналізм говорить про особистість як цілий універсум в індивідуально-неповторній формі, з іншого – про універсальну безкінечність, в яку вона включена. Вона постає і цілісною, і незавершеною як самостійна одиниця, бо потребує інших, співживе з ними, здобуває себе тільки саморозкриваючись на зустріч іншим. І така взаємодія можлива лише за умови визнання інших особистостями, рівними між собою у людській гідності, безвідносно до рівня фактичного розвитку їхньої автономії. А особистість діяти по-іншому і не може, бо усвідомлення гідності в собі відкриває гідність інших, їхню важливість, інакше це лишень тьм усвідомлення, що ще не прийшло.

Особистість споріднена з іншими людьми, і в цьому її багатство. Персоналізм критикує індивідуалізм, який замикає людину на собі, укріплюючи її егоїзм. Індивідуаліст ізольований, в його

житті нема сутнісного розмаїття і повноти, бо для нього існує лише одна сутність – він сам; індивідуаліст залишається у вакуумі власної площини розвитку (яка може бути й досить широкою) і тому не може вийти за свої межі, тоді як особистість передбачає сходження людини у взаємодії з іншими. «Особистість існує тільки у своєму устремлінні до «іншого», пізнає себе тільки через «іншого» і здобуває себе тільки в «іншому» [5, с.479]. Таким чином, вона розкриває своє джерело трансцендентування і відкриває джерело іншої, що по суті своїй одне і знаходиться над ними, об'єднуючи їх.

Взаємозв'язок людей гуртує їх навколо спільної мети – побудови персоналістичного суспільства, «в якому б звичаї, спосіб життя, громадські структури та установи відповідали б вимогам особистісного існування» [5, с.480]. І це ідеал персоналізму, який приділяє велику увагу і вихованню індивідів, і формуванню їх життя у спільноті. Важливо щоб суспільство було об'єднанням не просто осіб, а особистостей, яких відрізняє висока правова культура, ініціативність та креативність, адже перше завдання й відповідальність особистості – творити себе і світ навколо. Передумовою ж суспільного об'єднання виступає солідарність як наслідок усвідомлення гідності й свободи кожної особистості (навіть якщо вона сама про це забула), і як природна необхідність формування і свідомого й бажаного підтримання партнерства й консенсусу [8, с.593], і як взаємодопомога і втілення принципу «дію так, як би хотів, щоб діяли щодо мене», як позитивне сприйняття один до одного, що слугує сильним психологічним фактором. Адже істинна «само-реалізація кожної окремої особистості досягається повною мірою тільки тоді, коли вона позитивно мотивована щодо іншої особистості, з якою перебуває у відносинах» [9, с.100].

Отже, персоналізм стверджує солідарність й братерство, що мовою правових принципів можна трансформувати у рівність.

«Рівність може означати тільки рівнозначність особистостей, які не співрозмірні між собою...» [5, с.161]. Відкривати свою особистість означає й унікальність, тому персоналізм говорить про солідарне об'єднання різних у своїй неповноті людей, і ніяк не однакових, обґрунтовуючи необхідність плюралізму й поваги до кожної особистості. Основою ж, що уможливило плюралістичне єднання та водночас увінчує його, є метафізичні цінності.

Як правовий принцип, рівність передбачає визнання й забезпечення рівних прав і свобод кожної

людини, взаємної відповідальності між особами, державою і особою, особою і суспільством та різними суспільними утвореннями, а також таку державну політику, в основі якої б реальною цінністю була кожна особистість, тобто кожен постав би важливим і потрібним для держави.

Персоналізм виходить з того, що особистість – завжди суб'єкт і мета. Тому правова рівність означає рівність людських особистостей, кожна з яких є гідною від природи і рівнозначним суб'єктом права, незважаючи на можливі взаємовідносини субординації (відповідно до процесуальних норм) – тобто у будь-яких відносинах беруть спільну участь тільки суб'єкти, що їх творять, а не суб'єкти і об'єкти, чи тільки об'єкти. Навіть у правовідносинах, де одна сторона є тільки зобов'язаною, адже право передбачає взаємну відповідальність, реалізацію, можливість усвідомленого вибору і волі, тобто, – становлення правосвідомості. Таким чином відбувається взаємодія двох (або більше) свідомостей, двох різних світоглядів, які ніколи не є кінцево цілісними і закритими – тобто такими, що не потребують більше пізнання життя, яке в кожному мить унікальне, – і відповідно розширення світоглядних горизонтів [9, с.112], крок за власні межі, поглиблення розуміння людини й світу, що ніколи не є кінечним, освоєння нового екзистенційного досвіду – так відбувається особистісне становлення у солідарній взаємодії з Іншим.

Отже, необхідною складовою внутрішнього світу особистості є солідарність з іншими, що уможливорюється визнанням їх як ціннісно рівних правових особистостей, тому персоналістичне право у суспільних взаємовідносинах – це рівність суб'єктів.

Отже, особистість є найвищою цінністю, що означає верховенство гуманізму в праві, який передбачає справедливість, рівність і свободу.

Перелік літератури

1. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии/ Опыт парадоксальной этики; Сост. и вступ. ст. В.Н. Калюжного. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2003. – 701 с.
2. Ильин И. А. О сущности правосознания. – www.ihtik.lib.ru
3. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. — Чернівці: Рута, 1999. — 295 с.
4. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. — Х.: Право, 2002. — 328 с.
5. Мунье Э. Манифест персонализма / И.С. Вдовина (пер.с фр), В.М. Володин (пер.с фр). — М.: Республика, 1999. — 560с.
6. Лакруа Ж. Избранное: Персонализм/ Пер. с франц. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004 – 608 с.
7. Соловьев Э.Ю. Личность и право // Прошлое толкует нас: очерки по истории философии и культуры. – М.: Политиздат, 1991. – 432 с.
8. Філософський енциклопедичний словник / НАНУ. Інститут філософії ім Г.С. Сковороди. Гол. редколегії Шинкарук В.І. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
9. Samuel J.M. Donnelly. A Personalist Jurisprudence, the Next Step. A Person-Centered Philosophy of Law for the Twenty-First Century. – Carolina Academic Press, 2003. – 320 p.

Н. С. Петлевич

ПЕРСОНАЛИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВА

Автор рассматривает признание личности как наивысшей ценности как демонстрацию верховенства гуманизма в праве, что предусматривает справедливость, равенство и свободу.

N. S. Petlevych

PERSONALISTIC CHARACTERISTICS OF LAW

The author considers the recognition of the personality as a major value as a demonstration of the humanism in law, which provides for justice, equality and freedom.